

СУЛТОН ҚОРИ ЖУМАНИЁЗОВ

Султон қори Жуманиёзов 1878 йил кўхна Хоразмнинг Янги Урганч шаҳрида деҳқон оиласида оиласида дунёга келган. Султонбек болалигидан меҳнатда кўзи пишди. Дастлаб тикувчига шогирд тушди, сўнг соатсоз устадан мазкур ҳунар сирларини ўрганди. Аини пайтда эски мактабга қатнаб савод чиқаради. Унинг ўткир зеҳни, қуймақулоқлиги ва ширали овозини кўрган масжид имоми Султонга Урганч шаҳридаги “Ҳожи Тошқул” қорихонасида ўқишни давом эттиришини

тавсия қилади. Султон орадан кўп ўтмай Қуръони Каримни тажвид асосида мукаммал ёд олди ва Султон қори бўлиб элнинг назар-эътиборига тушди. Бироқ, у тирикчилигини ўзининг ҳалол меҳнати соатсозлик ҳунари билан давом эттирди.

Бу вақтда ярим мустамлакага айланиб қолган Хива хонлигида бир томондан Чор империясининг иқтисодий сиқуви, иккинчи томондан маҳаллий солиқларнинг муттасил ортиб бориши оқибатида оддий халқ азият чекарди. Шундай мураккаб тарихий шароитда “Ёш хиваликлар” ҳаракати вужудга келди. Султон қори Жуманиёзов 1916 йил март ойида хонликдаги миллий зулмга қарши кўзғалонда ўзининг халқ томонида эканлигини яширмади. Кўзғалон чор кўшини ёрдамида ваҳшийларча бостирилгач, Султон қори Жуманиёзов ҳам мавжуд тузум душманлари рўйхатидан ўрин олди.

“Ёш хиваликлар” партиясининг асл мақсади Хива хонлигидаги эскирган бошқарув тузуми ўрнига бошқарувнинг замонавий усулларини жорий этиш, солиқ тизимини такомиллаштириш, ишлаб чиқаришда ғарб маданияти ютуқларини қўллаш ҳамда мамлакатда илм-фан ривожига кенг йўл очиш кабилардан иборат эди. Бироқ, мавжуд тузумдан манфаатдор бўлган

маҳаллий мутаассиблар ҳамда хонликни бутунлай тугатиш ниятида ички зиддиятларни кундан-кун авж олдираётган ташқи кучлар ҳам “Ёш хиваликлар”нингислоҳотчилик фаолиятига бирдай қарши эдилар.

Хон ва унинг маъмурлари зулми ҳамда туркман кўчманчиларининг талончилик юришларига қарши кураш соясида кириб келган большевик“қизил қўшин”и Хива хонлигини бутунлай босиб олди. Хива хонлиги тугатилиб, унинг ўрнида Хоразм Халқ Жумҳурияти бунёд этилди. “Ёш хиваликлар”дан иборат янги ҳукуматда на ҳарбий, на иқтисодий салоҳият бор эди. Амалда большевикларга қарам бўлган ҳукумати “Ёш хиваликлар” партиясини тугатиб унинг аъзоларини компартияга киришга мажбурлай бошлади. Большевикларнинг ғайриинсоний ақидаларидан мутлоқ беҳабар бўлган Султон қори Жуманиёзов ҳам 1920 йил бўҳронлари вақтида компартияга аъзо бўлди.

Султон қори Жуманиёзов 1920 йил ёзидан 1921 йил сентябрь ойигача Урганчда туман ижроқўмининг раиси, 1921 йил кузидан эса Хоразм Халқ Республикасининг Москвадаги доимий вакили сифатида иш олиб боради. Султон қори Жуманиёзов мазкур лавозимда вақтида Хоразм Халқ Республикасининг иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилиб кенг кўламли ишларни олиб борди. Кўплаб Хоразм ёшларини Москва ва Петербург шаҳарларида жойлашган олий ва ўрта махсус касб хунар билим юртларига ўқишга жалб этди. 1922 йил сўнгида Хоразмга қайтган Султон қори Жуманиёзов ХХР Маориф халқ комиссари лавозимида тайинланади. У саккиз ой давом этган нозирлиги даврида ҳам кенг кўламли ишларни амалга оширади. Жумладан, кўплаб мактаблар, қатор билим юртлари очилди, дарсликлар чоп этилди.

Султон қори Жуманиёзов 1923 йил ХХР Халқ комиссарлар советининг раиси, 1923-24 йилларда ХХР Адлия халқ комиссари, 1924-25 йилларда эса Хоразм Халқ Республикаси МИК раиси лавозимларида иш олиб борди.

Султон қори Жуманиёзов элнинг меҳрини қозонган инсон эди. 1924 йил 17 март театр майдонида ўтказилган йиғилда Низомиддин Хўжаев халққа

мурожаат қилиб, Султонқоринибу киши қандай одам дейди.Эл бир овоздан яхши одам деб гувоҳлик беради. Шундан сўнг НизомиддинХўжаев, Султон қори Жуманиёзов ва Сапаевлар иштирокидаги комиссия 1924 йил 22 март куни ЧК турмасига бориб 214 кишини озод қиладилар.

Султон қори Жуманиёзовсоветларнинг миллий чегараланиш сиёсатига қарши чиқиб, Хоразм Халқ Республикасининг мустақиллиги ва ҳудудий яхлидлигини сақлаб қолиш мақсадида матонат билан кураш олиб борди. Давлат Ризаев билан советларнинг ХХР билан тузилган шартномаларида берган ваъдаларини эслатиш учун бир неча марта Москвага қатнади. Бироқ, бирор натижага эриша олмади.

Султон қори Жуманиёзов ўзининг содда ва ҳалол меҳнатга таянган турмуш тарзидан асло воз кечмади. Хоразм давлатининг биринчи раҳбари бўлишига қарамай, ўзининг эски касби соатсозликни ташламади. Ҳатто, ХХР МИК раиси лавозимида бўлган вақтларида ҳам рамазон ойларида мусулмон аҳлининг олдида туриб намозда имомлик қилишда давом этди. Бу кабибир қанча сабаблар туфайли Султон қори номзоди янгидан шакллантирилаётган Ўзбекистон ҳукумати таркибига киритилмади.

Султон қори Жуманиёзов 1925-27 йилларда Янги Урганч уезд ер бўлими мудир, 1927-29 йилларда округ адлия бўлими мудир, 1929-30 йиллар Хоразм округ меҳнат бўлими раисилавозимларида иш олиб борди. 1930-34 йилларда эса Хоразм округ ижроқўмида маданий оқартув бўлимида ишлаб, ҳудудларда аҳолининг маданий ва маиший турмуш шароитини яхшилаш мақсадида режали тадбирларни амалга оширишга киришади. 1934 йил амалга оширилган навбатдаги “тозалаш” (чистка)да Султон қори Жуманиёзов бир қанча айбловлар билан партиядан ҳайдалади. Унинг меҳнат стажи бекор қилиниб амалдаги барча ҳуқуқларидан маҳрум этилади. Султон қори Жуманиёзов зудлик билан Акмал Икромов номига ариза ёзиб, уни бу адолатсизликдан огоҳ этади. Натижада Тошкентнинг аралашуви билан ҳолат юзасидан қайта текшириш ўтказилиб, унга қўйилган барча айбловлар бекор этилади. Ҳатто, унинг мамлакат ва халқ олдидаги хизматлари инобатга

олиниб, шахсий нафақа белгиланади. Султон қори Жуманиёзов 1934-37 йиллар давомида Хива музейида директор сифатида иш олиб борди.

Султон қори Жуманиёзов Хоразм элининг катта обрўга эга табаррук оқсоқолларидан бири эди. 1936 йил май ойида “Ёш хиваликлар”нинг собиқ раҳбари, Хоразм вилояти асори-атиқалар бўлими раиси бўлган Полвонниёз хожи Юсупов вафот этади. Унинг ўрнига тайинланган Жуманиёз хожи Бобониёзов ҳам 1936 йилнинг сентябрида қамоққа олинади. Шундан сўнг ўлкада тарихий бинолар масжид, мадраса, муқаддас қадамжоларга муносабат кескин ёмонлашиб, ҳатто музейларда ўғрилиқ ҳолатлари кузатила бошлайди. Султон қори Жуманиёзов 1936 йил 8 октябрь санаси билан яна Ўзбекистоннинг биринчи раҳбари Акмал Икромовга мурожаат этади ва аризининг сўнгида нафақадаги дўсти Жуманиёз Бобониёзовнинг ноҳақ қамоққа олиганини маълум қилади. Бироқ, шу ариза ортидан Султон қори Жуманиёзовга нисбатан таъқиб бошланиб, унинг уйи кечаю кундуз маҳсус одамлар томонидан кузатила бошлайди. Уйдан чиқа олмай қолган Султон қори Жуманиёзов 1936 йил 3 ноябрь санаси билан вилоят масъулларига куйидаги варақани йўллаб улгуради: “Бадалбоевга! Мени қидиряптилар. Мени ҳам бир ёлғон билан қамоққа тикишмоқчилар. Бу билан болаларимга қийин бўладиган бўлди. Менга амалий ёрдам беринглар, Жуманиёзов қори бобо”. Фақат шу хатдан сўнги уни яна бир муддат тинч қўядилар...

1937 йил июн ойида Султон қори Жуманиёзов таътил олиб, даволаниш мақсадида Тошкентга йўл олади. Бироқ...

1937 йил 4 август куни Урганч шаҳрида компартия фаоллари Султон қори Жуманиёзовнинг 1920-37 йиллардаги фаолиятини салбий баҳолаб, уни партия сафидан чиқаришади. 5 август куни йиғилишда эса уни Ф.Хўжаев, А.Икромов ва бошқа “халқ душман”лари билан алоқада бўлган, қори, намозхон деб камситадилар.

1937 йил 16 август куни Хоразм округ ИИХК бошқармаси бошлиғи Калмиковнинг Султон қори Жуманиёзовни аксилинқилобчи деб, ЎзССР ЖКнинг 66-моддаси 2-қисми билан айблаган қарори чиқади. 1937 йил 25

август куни берилган ордер асосида у яшаган Хива шаҳри 1-бурчак, 12-маҳалла, 225 уйда тинтув ўтказилади. Тинтувда Султон қорига тегишли барча ҳужжат ва китоблар, хўжалик ашёларига чахатланиб олиб кетилади. Унинг турмуш ўртоғи Мунаввархон Қорихўжаева (35 ёш), қизи Зумрад (13 ёш), ўғиллари Содик (9 ёш), Анвар (6 ёш), Икром (4 ёш) ва Фарход (1 ёш)ларга ҳеч қандай тушунтириш берилмади.

1937 йил 1 сентябрь куни ўтказилган илк сўроқда Султон қори ўзининг ўтмишини ҳикоя қилади ва “Озод Туркистон” номли аксилинқилобий ташкилотнинг аъзоси бўлганини қатъиян рад этади. 1937 йил 13 ноябрь куни ўтказилган сўнгги сўроқда ҳам Султон қори Жуманиёзов Хоразмда ҳеч қандай аксилинқилобий ташкилот бўлмаганини ва айтилаётган гапларнинг ҳаммаси терговчиларнинг хаёли махсули эканлигини таъкидлайди.

ИИХК Хоразм округ бошқармаси бошлиғи Васильев томон тасдиқланган айблов баённомасида собиқ имом Султон қори Жуманиёзовни 1936 йилда фашистларни мақтаганликда айбдор деб топади. 1937 йил 28 ноябрь куни ИИХК Хоразм округ бошқармаси қошида ташкил этилган “учлик” суди Султон қори Жуманиёзов ишини кўриб чиқади ва айбини исбот этадиган ҳеч бир далил кўрсатилмаган ҳолда уни олий жазога ҳукм этади. Ҳукм ижроси 1937 йил 26 декабрь куни Хоразмда ташкил этилган махфий қатлгоҳлардан бирида амалга оширилади.

1959 йил 19 январь куни Анвар Султоновнинг Хоразм вилоят милиция идорасига ёзган аризага жавобан Султон қори Жуманиёзовнинг 1937 йил 10 йилга қамоққа ҳукм этилгани ва 1942 йил жазони ижро этиш даврида вафот этгани тўғрисида ёлғон хабар етказилади.

1959 йил 20 февраль куни Султон қори Жуманиёзовнинг турмуш ўртоғи Мунаввархон Жуманиёзова ЎзССР Олий суди раиси Ё.Насриддинова номига ариза ёзади. Унда эрининг 1937 йил курортга бораман деб уйдан чиқиб кетгани ҳолида қайтиб келмаганини ва шундан сўнг ўзининг одамларнинг нонини ёпиб, кирини ювиб норасида болаларининг жонини сақлаб қолганини ёзади. 1960 йил 19 апрель куни Хоразм вилояти прокуратураси протести

асосида Султон қори Жуманиёзов иши юзасидан қайта сўроқлар бошлаб юборилади. 1960 йил 15 июлда қайта сўроққа чақирилган Абдулла Болтаев (1896): “...1923 йил Хоразмда адлия халқ комиссари вақтидан таниганман. Сўнгги йилларда Хива музейида ишлаганини биламан. Султон қори Жуманиёзов ажойиб инсон эди. 1937 йил мени гувоҳ сифатида ИИХК тергов бошқармасига чақиритган ва мен уларнинг қийноқлари исканжасида бир нечта қоғозларга имзо чекканман”, дейди.

Қайта сўроқлар давомида Султон қори Жуманиёзов ҳеч қандай далил исботсиз бўҳтонлар асосида қатл этилгани маълум бўлади ва 1960 йил 11 июл куни у Хоразм вилоят суди томонидан оқланади.

Манба: Б.Ирзаев, Ю.Раҳмонов. Хоразм вилояти Хотира китоби (46-51 бет).